

Мемлекеттік тіл және мемлекеттік қызмет: талап па, таңдау ма?

Мемлекеттік қызметте жұмыс істеуге және сайлауға қатысуға мемлекеттік тілді меңгермеген азаматтарға шектеу қою керек пе? Бұл – қоғамда әлі де қызу талқыланып келе жатқан күрделі мәселелердің бірі. Бір тарап мұны мемлекеттік басқаруға қойылатын кәсіби талап деп қабылдаса, екінші тарап азаматтардың құқығын шектеу деп қарастырады.

Мемлекеттік тіл – Конституцияда бекітілген, мемлекеттік басқару, заң шығару, сот жүйесі және ресми байланыстарда қолданылатын тіл. Ал мемлекеттік қызмет – халықтың тағдырына тікелей әсер ететін шешімдер қабылдайтын мемлекеттік органдар жүйесі. Сондықтан бұл мәселеге тек тіл тұрғысынан емес, мемлекет пен қоғамның болашағы тұрғысынан да қарау қажет.

Қоғамда осы мәселеге қатысты екі түрлі пікір қалыптасқан. Мемлекеттік тілді меңгеруді талап ету керек деп санайтындар бұл азаматтардың құқықтарын шектеу емес, жауапкершілігі жоғары мемлекеттік қызметке қойылатын кәсіби талап екенін алға тартады.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Egemen Qazaqstan» газетіне берген сұхбатында тілдің ұлт өміріндегі маңызына тоқталып, «Тіл – ұлттың тірегі...» деген пікір білдірген. Шынында да, тіл – халықтың тарихи жадын, мәдениетін және ұлттық болмысын сақтайтын басты құндылықтардың бірі.

Ахмет Байтұрсынұлының «Тілін жоғалтқан халық өзінен өзі жоғалады» деген сөзі де осы ойды айқындай түседі. Ұлт болу, халық болу, жеке мемлекет ретінде қалыптасу үшін тілдің орны ерекше. Өйткені тіл – мемлекеттің рухани тіректерінің бірі.

ҚР Конституциясының 7-бабында: «Республикадағы мемлекеттік тіл – қазақ тілі» деп нақты көрсетілген. Егер мемлекеттік органдардағы жұмыс мемлекеттік тілде жүргізілсе, сол ортада қызмет ететін мамандардың мемлекеттік тілді меңгеруі де маңызды талап болуы заңды.

Мемлекеттік тілді білмейтін қызметкер ақпараттың мән-мағынасын толық түсінуде қиындыққа тап болуы мүмкін. Тіпті аудармашының көмегіне жүгінген жағдайда да белгілі бір деңгейде оның түсіндіруіне тәуелді болады. Ал мемлекеттік басқаруда жеделдік пен ақпараттың дәлдігі аса маңызды. Әсіресе мемлекеттік құпияға қатысты немесе шұғыл шешім қабылдауды қажет ететін жағдайда тілдік кедергі мәселені күрделендіруі ықтимал.

Мемлекеттік қызметте кәсіби қабілеттілікпен қатар, мемлекеттік тілді меңгеру де маңызды құзыреттілік болуы мүмкін. Себебі мемлекеттік қызметкер халықпен тікелей жұмыс істейді. Қоғам мен билік арасындағы сенімнің қалыптасуында өзара түсіністік пен тілдің орны ерекше.

Бұл тұста тарихқа да көз жүгірткен жөн. 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы – ұлттық сана мен қоғамдық өзгерістердің маңызды көріністерінің бірі. Қазақ қоғамының ұлттық мүддесіне, тілі мен мәдениетіне қатысты мәселелердің ескерілмеуі халық наразылығын күшейткен факторлардың қатарында болды. Бұл оқиға билік пен халық арасындағы байланыстың қаншалықты маңызды екенін көрсетті.

Алайда мәселенің екінші қыры да бар.

Тілді талап етуді азаматтардың кәсіби мүмкіндіктерін шектеу деп қабылдайтындар мемлекеттік мүдде тек тілмен өлшенбейтінін алға тартады. Мемлекеттің институционалдық тұрақтылығы, адами капиталдың сапасы және кәсіби мамандардың әлеуеті де ел дамуының маңызды негіздері.

Билікке ең алдымен білімі мен тәжірибесі мол, өз саласының білікті мамандары келуі керек деген пікір де осыдан туындайды. Тіл – коммуникация құралы болса, интеллект пен кәсібилік – мемлекетті алға сүйрейтін маңызды күштер. Құралды мақсаттан жоғары қою елдің дамуына кері әсер етуі мүмкін деген көзқарас бар.

Мемлекет барлық азаматтарға ортақ болғандықтан, елге нақты пайда әкелетін білікті маманның мемлекеттік тілді белгілі бір деңгейде білмеуі оның кәсіби қабілетін толық жоққа шығармауы тиіс деген пікір де бар. Егер маман тек тілдік талапқа байланысты мемлекеттік қызметтен шеттетілсе, оның тәжірибесі мен білімін мемлекет пайдалана алмай қалуы мүмкін.

Бұл мәселенің тағы бір қиындығы – білім беру ортасы. Қазіргі көптеген мамандар жоғары білімді ағылшын және орыс тілдерінде алады. «Болашақ» бағдарламасы арқылы шетелде білім алған мамандар да кәсіби білімін көбіне шет тілдерінде меңгереді. Сондықтан тілдік талап тым қатаң қойылған жағдайда білікті мамандардың мемлекеттік қызметке келуіне қиындық туындауы мүмкін деген пікір бар.

Мұндай жағдайда мемлекетке реформалар жүргізе алатын, кәсіби тәжірибесі қалыптасқан мамандардың орнына тек мемлекеттік тілде жақсы сөйлейтін, бірақ басқару тәжірибесі жеткіліксіз адамдардың келу қаупі туралы пікірлер айтылады. Бұл өз кезегінде экономикалық және институционалдық дамуға әсер етуі мүмкін.

Құқықтық тұрғыдан да мәселе күрделі. ҚР Конституциясының 14-бабында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын кемсітуге жол берілмейтіні бекітілген. Сондықтан мемлекеттік тілді дамыту мен азаматтардың конституциялық құқықтарын сақтау арасында тепе-теңдік болуы қажет.

Сайлау құқығына келгенде мәселе одан әрі күрделене түседі. Егер адам мемлекеттік тілді білмегені үшін сайлау құқығынан айырылса, ол саяси жүйеден тыс қалуы мүмкін. Ал азаматтың өз таңдауын білдіруі – демократиялық қоғамның маңызды қағидаларының бірі. Сондықтан тіл мәселесін азаматтың саяси құқығын шектеуге дейін жеткізу қоғамда жаңа қайшылықтардың пайда болуына әкелуі ықтимал. Тіл – жай ғана қарым-қатынас құралы емес. Ол – ұлттық болмыстың, тарихи жадтың және мемлекеттіліктің маңызды негіздерінің бірі. Дегенмен мемлекеттік тілді қорғау азаматтардың басқа құқықтары мен мүмкіндіктерін ескерумен қатар жүруі тиіс.

Қорытындылай келе, бұл мәселеге біржақты қарау қиын. Бір жағынан, мемлекеттік қызметкердің мемлекеттік тілді меңгеруі халықпен тиімді байланыс орнатудың және мемлекеттік басқарудың сапасын арттырудың маңызды шарты. Екінші жағынан, мемлекеттің дамуы үшін кәсіби білімі мен тәжірибесі мол мамандардың әлеуетін де жоғалтпау қажет.

Мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру – оны білмейтін азаматтарды жазалау арқылы емес, оның қоғамдағы қолданысын кеңейту, тіл үйренуге жағдай жасау және мемлекеттік қызметтегі тілдік құзыреттілікті жүйелі түрде арттыру арқылы жүзеге асуы мүмкін.

Сондықтан бұл мәселе «талап па, таңдау ма?» деген бір ғана сұрақпен шектелмейді. Бұл – тіл, құқық, кәсібилік және мемлекеттік мүдде тоғысқан күрделі мәселе. Оған әр қырынан қарап, екі тараптың да уәжін ескергенде ғана мәселенің шынайы ауқымын түсінуге болады.

Мақала авторы: Жәния Бауыржанқызы